

О. М. НАУМЕНКО

<https://orcid.org/0000-0003-0136-460X>

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКА ЕЛІТА В МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП. Серія Політичні науки, 2019, вип. 58(2), с. 33–40

<https://doi.org/10.32689/2523-4625-2019-02/58-33-40>

Розглянуто роль та значення української політико-управлінської еліти в модернізаційних процесах. Зокрема, правлячій еліті як суб'єкту модернізації відводиться визначне місце в суспільному процесі. Одним із способів формування та поповнення політико-управлінської еліти має стати громадянське суспільство як виразник інтересів людей. Необхідним стає збільшення ролі та дієвості базових структур громадянського суспільства на противагу бізнес-середовищу.

Роль та значення політико-управлінської еліти в модернізаційному процесі є досить важливою як суб'єкта політичних змін та реформ. Сама політична еліта виступає одним із напрямів процесу політичної модернізації. Як зазначається у Політологічному термінологічному словнику, “модернізація політична” — це трансформація політичних систем країн, які довгий час перебували в недемократичному політичному режимі, до передових розвинених країн [1, 278].

В Україні за демократичного переходу здійснюється пошук оптимальної моделі демократії. Для такої моделі необхідним є створення своєї національної концепції суспільного удосконалення, що буде базисом успішної модернізації українського суспільства. Політична модернізація передбачає зміну взаємовідносин держави та суспільства. Політична еліта має стати тією рушійною силою, яка впливатиме на процес суспільної модернізації. Правляча еліта, яка працює у владних органах, буде основним суб'єктом модернізації суспільства. Натомість громадянське суспільство або ж середній клас може стати основою для оновлення політичної еліти або ж її соціальною базою [2, 214].

Варто зазначити дві основоположні моделі модернізації та роль в ній політико-управлінської еліти. По-перше, авторитарна модель модернізації спирається на правлячий клас, ефективність бюрократичного примусу та контроль

щодо здійснення його наказів. Роль політичної еліти за авторитарної моделі модернізації полягає в консервації політичної еліти, яка в основному формується закритим шляхом. Тоді як роль бюрократичного апарату спирається на централізацію управління та збільшення бюрократизації суспільства.

Демократична модель модернізації спирається на самоорганізацію суспільства, в якому держава і політична еліта створюють сприятливі умови для забезпечення цього процесу. Згідно з другою моделлю роль традиційної політичної еліти і її легітимність зменшується, натомість відбувається підвищення ролі модернізаторської еліти. Політична еліта формується на основі відкритості та конкурентності. Щодо ролі бюрократичного апарату, то створюється раціональна політична бюрократія, яка трансформується в систему управління і контролю [3, 60–61]. Саме демократична модель модернізації створює сприятливі можливості для формування і розвитку модернізаторської політичної еліти.

Важливе значення політичної еліти проявляється під час модернізаційних змін, що зумовлено процесом демократичного розвитку. Модернізаційні процеси потребують сильного політичного суб'єкта, яким може бути політична еліта, що візьме на себе відповідальність за проведені реформи та проголошені обіцянки. На думку О. Балацької, основним фактором модернізації може стати “демократична консолідація політичної еліти” [4, 1]. Дослідниця пропонує модель демократичної модернізаторської еліти [4, 4; 11]. Модернізаторська політична еліта є рушійною силою політичного та соціально-економічного прогресу. Це та обрана інноваційна частина суспільства, яка здатна до якісних і ефективних змін.

Згідно з запропонованою концепцією П. Штомпки, політична еліта має стати спонукальною силою політичної модернізації, тоді як агентами модернізації стануть суспільні рухи чи харизматичні лідери. Політична модернізація не є рішенням, яке приймається політичною елітою і нав'язується населенню, а є бажанням громадян змінити суспільні умови відповідно до західних взірців [5, 136].

Визначаючи модернізаційний потенціал правлячої еліти, О. Пухкал надає її основні характеристики: 1) через ціннісні орієнтації – це тоталітарно-ліберальна еліта, яка містить тоталітарні ознаки за демократичного розподілу влади; 2) джерела формування; 3) освіта; 4) компетентність у державному управлінні [2, 217].

З'ясуємо місце політико-управлінської еліти в модернізаційному процесі України та її вплив на формування і розвиток політичної модернізації, зокрема. Завданнями цієї дослідницької розвідки є: 1) з'ясування сутності та ролі “модернізаторської політичної еліти” в українському політичному просторі; 2) обґрунтування формування нової політичної еліти з середовища громадянського суспільства; 3) дослідження характеру формування та оновлення політико-управлінської еліти України за часів державної незалежності.

Одним із шляхів формування нової еліти як носія нових реформ має стати громадянське суспільство. Сучасний кадровий потенціал зобов'язаний бути найважливішим модернізаційним ресурсом українського суспільства. На

противагу бізнес-середовищу, середовище громадянського суспільства являтиметься основним джерелом для поповнення політико-управлінської еліти, оскільки особистість, перебуваючи у тісній взаємодії з людьми, знає потреби та інтереси народу і готова йому служити. Наразі громадянське суспільство у механізмі поповнення політичної еліти не є рівноцінним конкурентом бізнес-середовищу. Елітні бізнес-групи, якими пронизані всі владні структури, відстоюють власні корпоративні інтереси, нівелюючи суспільні інтереси, що говорить про недовіру базових структур громадянського суспільства, за допомогою чого корпоративно-олігархічна еліта реалізовує свої інтереси, нехтуючи національними [2, 218–219].

За авторськими дослідженнями, проаналізувавши кількість народних депутатів, які мали бізнес на момент обрання, ми отримуємо наступне: керівники і працівники приватних підприємств, товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерних товариств на момент II, III, VI скликань були відсутні, в V скликанні їх кількість становила 77 (17,15 %) осіб, VI – 39 (8,67 %), VII – 109 (24,49 %), VIII – 84 (19,95 %). Серед народних депутатів всіх скликань кількість підприємців складає: II скликання – 31 (7,65 %), підприємці і фермери в III скликанні – 92 (20,53 %), IV – 58 (12,89 %), в V, VI скликаннях відсутні (показники проаналізовано за даними Центральної виборчої комісії України), фермери в VII – 3 (0,67 %), підприємці VIII – 7 (1,66 %). Як ми бачимо, бізнес-еліта представлена олігархами зазвичай або перебуває при владі офіційно, чи фінансує та контролює конкретного депутата парламенту або члена уряду. Дані угруповання сприяють максимальній присутності своїх людей у владних органах [6, 132].

У Верховній Раді IX скликання особи, які стали народними депутатами вперше з бізнес-середовища, становлять: “Слуга народу” – бізнес-середовище 41 %; “Опозиційна платформа – За життя” – 58 %; “Європейська солідарність” – 12 %; “Батьківщина” – 33 %; “Голос” – 45 %; самовисуванці та представники інших партій – 58 %. Загалом у Верховній Раді XIII скликання бізнес-середовище становило 50 %, тоді як у Верховній Раді IX скликання – 43 % [7, 18–19]. Тож в парламенті IX скликання бізнесменів стало значно менше.

Склад народних депутатів IX скликання є більш фрагментований, ніж попередні скликання, оскільки це найбільш молодий парламент без відповідного політичного досвіду. Даний вибір щодо оновлення політичної еліти був зумовлений очікуваннями широких верств населення, тоді як Верховна Рада IX скликання “оновилася” або ж поповнилася новими обличчями на 79 %.

При змінюваності осіб у владі політичний процес не може гарантувати продуктивні перетворення, що мають забезпечувати факти інституціонального характеру: зміну поколінь у політичній верхівці; стабілізацію політичного та економічного життя суспільства; становлення повноцінного громадянського суспільства [8, 30]. Оскільки ці характеристики не є сталими, й інституалізація всіх органів та суб’єктів перебуває у постійній динаміці змін.

Як вважає М. Пірен, пошук рушіїв та соціально-політичних механізмів модернізації має бути спрямований через оновлену модернізаторську еліту

та політичних лідерів [9, 96], що є викликом сучасного суспільства у перехідний період.

Правляча політична еліта наразі не здатна до стрімких трансформаційних змін, що зумовлено, насамперед, клановим походженням владних представників, відсутністю активності, професійної та управлінської компетенції, моральним занепадом політичної еліти за відсутності механізмів соціального контролю [9, 101–102].

Основними чинниками, що не сприяють перетворенню політичної еліти на справжнього суб'єкта суспільного оновлення, є: формування сучасної української еліти на основі кланово-олігархічної моделі; значна фрагментованість або розколотість політичної еліти [10, 141–142]. Та все ж політико-управлінська еліта незначними темпами змінює свою якість, результати чого ми зможемо побачити за глибокої та докорінної її трансформації в умовах демократизації.

На демократичний процес в Україні досить суттєво впливає постмоноклатурна трансформація, яка виражається в легалізації та рекрутуванні бізнес-еліти в політику, що перейшла в “механізм економіко-політичного корпоративного клієнтелізму”. Тобто, створення значних елітних груп, що базуються на економіко-політичному впливі, формують свої елітні мережі і групи підтримки. Відповідно до корпоративно-кланової ознаки відбувається поєднання державно-політичної еліти та бізнес-еліти. У сучасних умовах постає питання поповнення компетентною елітою. Адже наявна еліта характеризується високим соціальним статусом, та недостатніми здібностями до державного і політичного управління [3, 188].

У сучасних стрімких політичних умовах політико-управлінська еліта має відповідати модернізаційним змінам. Вона потребує нових людей у законодавчій та виконавчій владі, від яких залежить подальший державний та суспільний розвиток України. Наша країна перебуває в постійному стані трансформації або ж переходу, що й затягує модернізаційні зміни в політиці.

Варто зазначити, що від легітимності політичного режиму залежить політична модернізація, що має вияв авторитету влади за посередництва суспільства. Легітимація влади здійснюється на основі права, що є владою закону та регламентацією державної діяльності [11, 215].

Одним із видів якісного оновлення соціально-економічного та політичного розвитку є політична реформа, тобто “перетворення, зміна, перебудова політичного життя суспільства, і політичних зв'язків та відносин, які не мають на меті зміну наявного політичного ладу”. Політична реформа є базисним механізмом політичної модернізації чи модифікації, що виявляється в прогресивних перетвореннях у політичній системі, та вдосконаленні функцій влади і політичних інституцій [12, 631]. Зокрема, це проведення таких структурних модернізаційних реформ в Україні, як конституційна реформа, економічна, політична та соціальна реформи.

При значних суспільних змінах, при трансформації одного рівня розвитку суспільства на інший, при змінах соціально-економічних систем відбувається конституційна модернізація. Конституційний розвиток України зумовлений

об'єктивними умовами, а саме: відсутністю консенсусу еліт та громадянського суспільства [13, 131–132].

Досить актуального значення в нашому суспільстві набула антикорупційна реформа, що здійснюється за допомогою досить широкої нової системи спеціальних антикорупційних органів, які часто працюють між собою у внутрішній міжконфліктній взаємодії, дублюючи функції один одного. Зокрема, це справа про рюкзаки між НАБУ і САП.

Система представлена: Національним антикорупційним бюро України (НАБУ) — це орган досудового розслідування, яке очолює А. Ситник; Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), голова — Н. Корчак; Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою (САП), керівник — Н. Холодницький.

Слід зазначити новоутворений правоохоронний орган — Державне бюро розслідувань (ДБР), який займатиметься досудовим слідством. Ця функція раніше належала до діяльності Генеральної прокуратури України. Бюро працюватиме над кримінальними провадженнями суддів, правоохоронців, міністрів і начальників головних управлінь. Варто зазначити, що призначення очільника ДБР Р. Труби здійснювалося за рекомендацією О. Турчинова на основі таких субмеханізмів політикоутворення еліти, як близькість до правлячого класу та “селективного механізму”.

За вимоги Венеціанської комісії та Міжнародного валютного фонду необхідно створити Вищий антикорупційний суд України. Він має бути незалежний і вирішувати неефективні судові розгляди справ, які розслідувалися САП та НАБУ. Потреба створення такого суду є кроком, щоб стабілізувати ситуацію, оскільки всі інші суди себе дискредитували [14, 3].

Позитивні зміни у подоланні корупції ще не досить суттєві, оскільки соціальна революція не стала важелем революційних змін у якості владних суб'єктів. Функціонування системи влади й далі продовжує здійснюватися на корупційних основах. Корупційні принципи ще часів В. Януковича перейшли до “нової демократії”, замаскувавшись під нові суспільні виклики. Нові обличчя при владі після Революції Гідності за своєю суттю не являються новою владою, а тільки за критерієм послідовності, оскільки мають схожі зі старою владою цілі, погляди та засоби щодо здійснення влади, тобто, є “модернізованим продовженням справи президента втікача” [15, 1].

На сьогодні в Україні набула змін виборча система, що знайшла практичну реалізацію в політичній реформі. Значної актуальності на вимогу громадянського суспільства набула акція “Велика політична реформа”, що проходила в наметовому містечку у формі мітингу під стінами парламенту 17 жовтня 2017 р. Одними з вимог мітингуючих було утворення Антикорупційного суду та скасування депутатської недоторканості.

На думку М. Ставнійчук, у нашій державі необхідними є як зміна політичної системи, так і зміна політичної еліти. Ця трансформація можлива такими способами, як революція, еволюція та шлях перевороту. Тому найбільш поширеним шляхом змін є політичні вибори. Замість змішаної виборчої системи запроваджується пропорційна виборча система з регіональними

партійними відкритими списками, що на даний час, на вимогу суспільства, є найбільш оптимальною та раціональною виборчою системою. Попередні експерименти щодо зміни виборчої системи були зумовлені “специфікою перехідної трансформації суспільства та держави”.

Доцільність пропорційної системи є виправданою. Сильними сторонами цього виборчого нововведення є: справедливість, оскільки враховує всі голоси виборців; розвиток внутрішньопартійної демократії; представлення в парламенті інтересів різних соціальних груп та територій, наближаючи депутата до виборця за допомогою регіональних відкритих списків; зниження корупційних ризиків; неухильне дотримання і закріплення всього комплексу засад, принципів; новітні процедури організації чесних, інноваційних та транспарентних виборів. Слабкими сторонами натомість є її складність для виборців.

Також створення 27 регіональних виборчих округів (регіонів) деякою мірою суперечить принципу рівності виборчого права [16, 2]. Тож, 19 грудня 2019 р. після подолання вето Президента був прийнятий Виборчий кодекс України, що почне діяти з 1 липня 2020 р. Він суттєво модернізував виборчу систему нашої держави.

Політична реформа має проводитися в інтересах всього суспільства. Здійснення реформи в інтересах окремих політичних сил призведе до конфліктності та завдасть шкоди суспільству [3, 106].

На сьогодні в Україні процес політичної модернізації гальмується безуспішними політичними реформами, що виявляється в несприятливому конфліктному середовищі серед самої правлячої еліти, що відображає в українському суспільстві регіональні суперечності і соціально-політичні конфлікти. Сучасна правляча еліта як політичне відображення широких мас є досить послабленою та має кланово-олігархічний характер. За умови стрімкого соціально-економічного зростання олігархічна еліта також може стати суб'єктом модернізації [2, 214–215].

Політичними факторами, що гальмують реформи, є: низька політична культура владного істеблішменту; недосконала виборча система; корупція і клановість в системі державних і недержавних інституцій; незначна адаптованість до соціально-політичних змін сучасного українського суспільства і світу політичної еліти та її лідерів [17, 175]. Роль політико-управлінської еліти в модернізаційних процесах виявляється у подоланні цих суперечностей шляхом поступального розвитку.

Отже, політична еліта в Україні формально існує, але не відповідає певним якостям, вимогам та рисам, є елітою соціального статусу. Відчувається відсутність соціально відповідальної політичної еліти, що спроможна розробити та впровадити концепцію модернізації українського суспільства, сприяти формуванню та розвитку громадянського суспільства, створенню національної моделі державного управління [2, 220–221]. Підвищення якості української політико-управлінської еліти має відбуватися на основі її сутнісного оновлення і поновлення новими людьми, які відповідатимуть запитам модернізації суспільства та глобалізаційним вимогам сучасного світу [10, 144].

Здатність політико-управлінської еліти модернізувати українське суспільство полягає у спроможності її до внутрішньої консолідації на основі демократичних принципів. Від оновлення політичної еліти залежить результативність та ефективність суспільної модернізації. При тому, що зміни політичних режимів не дають відчутного результату в оновленні політико-управлінської еліти, яка й надалі формується на усталених засадах.

Джерела

1. Модернізація політична / П. П. Шляхтун // Політологічний термінологічний словник. К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2015. С. 278.
2. Пухгал О. Політична еліта як суб'єкт модернізації українського суспільства // Зб. наук. пр. Нац. акад. держ. управління при Президентові України. 2009. Вип. 2. С. 212–223.
3. Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 216 с.
4. Балацька О. Б. Формування інституту консолідації політичної еліти в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / Східноукраїнський нац. ун-т імені Володимира Даля. Луганськ, 2010. 20 с.
5. Політична модернізація: підручник / за ред. д-ра наук з держ. упр., проф. В. Б. Дзюндзюка; д-ра наук з держ. упр., доц. О. В. Радченка; канд. соц. наук О. А. Котукова. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2011. 420 с.
6. Науменко О. М. Механізми рекрутування у політико-управлінську еліту України в умовах незалежності: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2016. 237 с.
7. Віхров М., Малко Р., Чабарай Г. За партійними лаштунками // Український тиждень. 2019. № 30. С. 18–20.
8. Траверсе О. Політичне лідерство, політична еліта і практика політичної модернізації // Політичний менеджмент. 2006. № 1. С. 27–36.
9. Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства // Незалежний культурологічний часопис "І". У пошуках втрачених еліт. 2006. № 45. С. 95–106.
10. Трачук В. Політична еліта та політична модернізація // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. Львів, 2008. Вип. 20. С. 139–144.
11. Ткач О. І., Костів П. Р. Політична модернізація в Латинській Америці: від авторитаризму до демократії: монографія. К.: Університет "Україна", 2012. 332 с.
12. Герасіна Л. Реформа політична // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2015. С. 631–632.
13. Волошин Ю. О., Пересада О. М. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 208 с.
14. Валюшко І. Тимчасова гарантія безкорупційної України // Дзеркало тижня. 2017. № 43–44. С. 3.
15. Трепак В. Як тупилась сталь // Дзеркало тижня. 2017. № 43–44. С. 1; 2.
16. Ставнійчук М. Виборчий кодекс. Знову глухий кут // Дзеркало тижня. 2017. № 43–44. С. 2.
17. Олещенко В. Політичні еліти: особливості формування у період незалежності України // Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президентові України. 2012. Вип. 3. С. 175–182.

Olga Naumenko. Political-power elites in modernization processes of modern Ukraine.

The article considers the role and significance of the Ukrainian political-power elites in the modernization processes. In particular, a prominent place in the social process is given for the power elites as for the subject of modernization. It has been established that modernizing political elite should be formed and updated on the democratic model of modernization. One of the ways to form and replenish the political-power elites should be a civil society as a speaker of people's interests. It is necessary to increase the role and effectiveness of the basic structures of civil society as opposed to the business environment. Analyzing the number of MPs who had business at the time of election, represented by the heads and employees of private enterprises, limited liability companies, joint stock companies that were absent in II, III, VI convocations, in the V convocation they amounted to 77 (17,15 %), VI – 39 (8,67%), VIII – 109 (24,49%), VIII – 84 (19,95%). In the Verkhovna Rada of the IXth convocation, the number of people who became MPs for the first time from the business environment was much smaller. In particular, the Verkhovna Rada of the 9th convocation has been “renewed” or replenished with new faces by 79 %. The constant change of key officials in power is not able to ensure an effective political process, which must be provided with facts of an institutional nature. The nepotism of the Ukrainian power elites does not contribute to the transformational changes in the environment of the political elites today. The Ukrainian state needs to be replenished by a competent elite, namely, the political reform is intended to become the basic mechanism of political modernization. As well as, the main features and disadvantages of the condition of the society, which is being transformed through the prism of anti-corruption and political reforms, are being explored. However the political elite is changing its quality at a modest pace and we can see the results of its profound and profound transformation in democratization.

<https://doi.org/10.32689/2523-4625-2019-02/58-xx-40>

Надійшла 17 грудня 2019 р.